Barbara van der Kruk

Het wit tussen de regels

Een Indische familieroman

2022 Prometheus Amsterdam

We leave something of ourselves behind when we leave a place, we stay there, even though we go away. And there are things in us that we can find again only by going back there.

Pascal Mercier

We were the people who were not in the papers.
We lived in the blank white spaces at the end of print.
It gave us more freedom. We lived in the gaps in between the stories.

Margaret Atwood

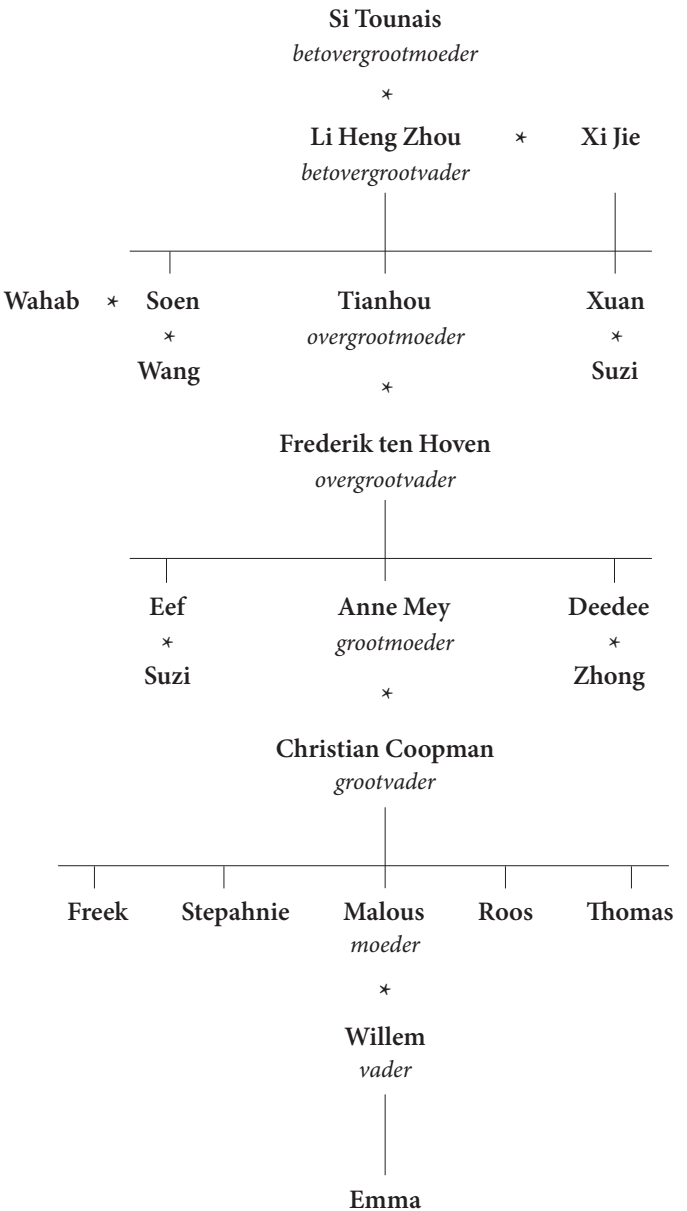
Het gebeurt heel dikwijls dat we iets niet zien omdat het te groot is.

Multatuli

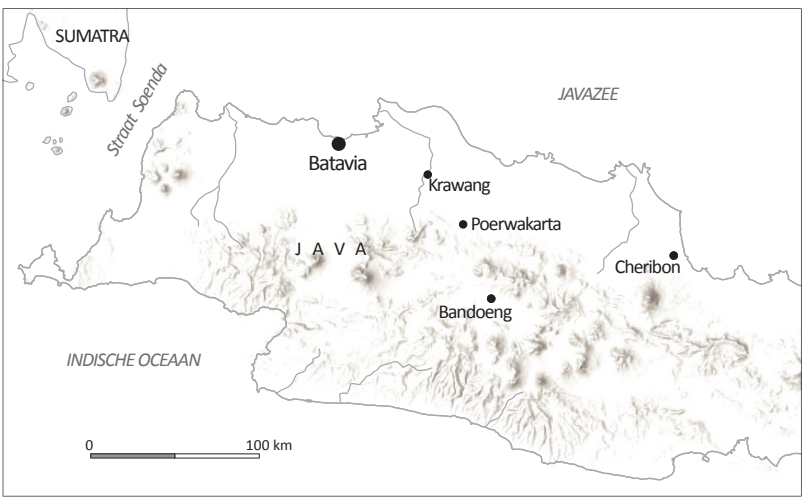
Er zijn in het leven weinig omstandigheden waaraan de mens niet went, vooral wanneer hij ziet dat iedereen in zijn omgeving ze aanvaardt.

Lev Tolstoj

EMMA'S STAMBOOM

Kota Radja
Gajolanden
ATJEH
MALAKKA
Straat van Malakka
NIAS
Natal
Fort de Kock
Padang
SUMATRA
INDISCHE OCEAAN
0
200 km

SUMATRA
Straat Soenda
JAVAZEE
Batavia
Krawang
Poerwakarta
JAVA
Cheribon
Bandoeng
INDISCHE OCEAAN
0
100 km

Sumatra
West-Java

Emma Coopman

Boerenbont met rijst

Op hoge leeftijd kun je nog atletisch zijn, bewees mijn moeder toen het bord tegen de pianoklep uit elkaar spatte. Vertraagd kletterden de scherven op de grond. Ze was weer thuis. Geen heup meer over die nog kon breken. Broze botten met titanium plaatjes hoefden nooit meer door een detectiepoortje. Gruzelementen, gebroken stukjes, een boerenbontje als puzzel op de vloer. Ze keek ernaar. Ik zag dat er nog iets in haar raasde, dat temperament van vroeger. Het schemerde, ik knipte het nachtlampje aan en sloot de gordijnen. De voordeur trok ik zachtjes dicht en ik hoorde haar.

'Mijn hoofd is leeg,' riep ze me na, 'alles is weg, verdwenen.'

Sinds de discuszwaai in haar huiskamer was een jaar voorbij. Ook al wachtte haar verzameling boerenbont geduldig op een totale uitroeiing, vond ik dat er wat moest gebeuren. Het was zonder meer een treurige aanblik om de servieskast steeds leger te zien worden. De aanhoudende klacht over haar lege hoofd had ik maandenlang en in veel toonaarden gehoord. Mij leek het vreselijk om als je zo oud was met een gewist geheugen achter een rollator door het leven te moeten schuifelen. Want waar kwam je vandaan en waar ging je dan naartoe?

Die mantra van het lege hoofd moest ik op een of andere manier zien te bezweren. Haar herinneringen op zien te halen aan wat ze was vergeten en waar ze nooit over had willen spreken. Want het was waar. Mijn moeder wist zich nog weinig te herinne-

ren van haar eigen verleden. Ze had haar verhalen zo goed en zo lang verborgen weten te houden dat ze zich deze niet meer kon herinneren. Na drieënnegentig jaar en twee heupoperaties leek haar geheugen volledig gewist. Weg waren de verhalen die zich ooit afspeelden in een land dat niet meer bestond en ikzelf niet kende.

De tijd heelde weinig van hetgeen waarover mijn moeder altijd had gezwegen. In al die jaren had het verdriet over wat verloren raakte voor mij geen herkenbare vorm aangenomen. De manier waarop ze met pijnlijke herinneringen omging leek door de tijd heen weg te slijten. Net als de woorden die daarover gingen. Soms zag ik het in haar gezicht. Een soort ontreddering, misschien ook wel angst voor wat ze niet meer wilde weten. Angst, omdat ze niet meer wist waar alles in haar hoofd lag opgeborgen. Onzeker, omdat alles wat ze zo goed had weggestopt er zomaar ineens uit kon rollen. Het was alsof alle lades met geheimen, verdriet en verdrongen herinneringen ondersteboven waren gekieperd en er geen enkel overzicht meer was in haar eigen opbergsysteem.

'Mijn hoofd is leeg, ik weet niet waar alles is gebleven,' verzuchtte mijn moeder.

'Weet u nog wel wanneer de Tweede Wereldoorlog was?' vroeg een arts aan haar.

'Van 1942 tot 1945,' antwoordde ze en ze keek hem onbewogen aan.

Even fronste hij zijn wenkbrauwen. Hij krabbelde snel iets op papier. Ik aarzelde om haar antwoord toe te lichten en te zeggen dat dit háár oorlog was. Ergens hoopte ik dat hij zou begrijpen dat het om de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië ging. De oorlog die op 8 maart 1942 het einde van haar Indië inleidde met de capitulatie voor de Japanse troepen.

Uit die voorbije wereld kwam ze. De wereld van toen en daar. De plek waar in een koloniale tijd de Indische identiteit ontstond. Door de jaren heen stelde ik haar daar eindeloos veel vragen over, maar ik kreeg zelden een antwoord. Mijn moeder keek niet meer

achterom en hield het verleden voor zich. De tropenzon, haar kinderjaren op blote voeten, de geur van de bloeiende planten op het achtererf en de koele avondstilte. Tempo doeloe was verleden tijd en herinneren deed pijn. Na de omarming van de gordel van smaragd woonde ze voortaan in een grijs land waar op de blanke top der duinen die tropische zonnegloed maar niet wilde schitteren.

De schaars overgedragen vertelsels uit een koloniale tijd had ik jarenlang in een groene scheepskist verzameld. Op den duur raakte hij gevuld met de door mij genoteerde herinneringen en fragmenten van verhalen waartussen vreemde hiaten zaten. Daarnaast vulde ik de kist met luchtpostbrieven, dagboekfragmenten, enveloppen met Chinese postzegels en opgetekende verhalen die ik uit de brieven van mijn over de wereld verspreide familie kon destilleren. Al die flarden van verhalen bewaarde ik om op een dag er een begrijpelijk verleden van te maken. Dat moment was nu aangebroken. Met alles wat er in die kist lag zou ik gebeurtenissen en verhalen met elkaar verbinden in een samenhangend verhaal. Die geschiedenis voor haar opschrijven en daarna aan haar voorlezen. Een kleine familiekroniek over het leven op een ander continent. De plek waar de groene kist vandaan kwam. De plek waar zij vandaan kwam.

De scheepskist vond ik lang geleden op de zolder van het Amsterdamse bovenhuis waar mijn grootouders na de repatriëring uit Nederlands-Indië hadden gewoond. Na hun overlijden moest ook de zolder leeggeruimd. Die zolder was niet veel meer dan een naargeestig kamertje op vierhoog achter waar in de jaren vijftig de laatste spullen van mijn grootouders werden opgeslagen. De bedompte ruimte was sinds dat decennium waarschijnlijk niet eens meer betreden. Bij het leeghalen van die ontheemde plek dwarrelde het bevrijde stof me al verwachtingsvol tegemoet.

In het halfduister hing in de kamer een sfeer die ik probeerde te negeren. Er hing iets in de lucht, iets ouds en onbestemds. Iets wat tussen die oude spullen woonde en me de kriebels gaf. Ik zet-

te me eroverheen en zag dat er genoeg viel af te voeren. Onder een staketsel van opgestapeld meubilair ontdekte ik een verzameling hutkoffers en scheepskisten. De metalen en leren deksels waren beschilderd met onze familienamen. De blauwe stickers van de stoomvaartmaatschappij hadden nauwelijks geleden aan een overmaat aan zonlicht.

Van onder een rotan wieg en een uit elkaar gevallen *krossi malas*, de Indische ligstoel van mijn grootvader, trok ik een van de metalen hutkoffers uit de stapel. Gehuld in opgewaaid stof probeerde ik de vastgeklemde metalen lip van het slot te openen. Met moeite kreeg ik het deksel van de kist omhoog. Onwillig kreunden de oude scharnieren. Zoals ik wel verwacht had, keek ik in een lege kist. Schijnbaar leeg, want op dat moment voelde het alsof in die kist het verzwegen verhaal van mijn familie nog ademde. Op die plek op zolder hadden de weggestopte scheepskisten en hutkoffers hun betekenis niet verloren. Ik vroeg me af hoeveel verloren leven er in zo'n koffer paste. Wat nam je mee als je met zo weinig vertrok uit je geboorteland met je hart nog vol van het leven dat je achterliet? Die ene kist op zolder raakte me, die lege kist vol zwijgen. Het voelde als de pijnplek van een kostbaar zwijgen. Een vergeetplek.

Voor het eerst sinds lange tijd besloot ik de inhoud van de kist te inspecteren. Er kwam een ontmoedigende hoeveelheid oude paperassen en papieren uit die ik eigenlijk nooit goed had bekeken. Mijn moed zonk. Ik moest eerst alles lezen en sorteren om een overzicht te krijgen van wat was geschreven. Van onze eigen familiegeschiedenis wist ik nagenoeg niets en zonder mijn moeders geheugen kon ik daar ook niet meer achter komen.

Het schrijven van een familieverhaal zou een geschiedenis omvatten waarin ook mijn verleden lag besloten. Een familieverleden dat al jaren lag weggestopt in een goed geconserveerde stilte. In dat eeuwige zwijgen over pijnlijke dingen, verlies, onmacht en angst. Dat niet spreken maar wel weten.

In mijn Indische familie sprak niemand over verschrikkelijke

of treurige gebeurtenissen. Daar zweeg je over. Nergens over praten, geen problemen maken, niet tegenspreken, eelt op je oren, vergeven, liefst vergeten en daarna zwijgen. Dus geen ongemakkelijke vragen stellen. Een goed ontwikkeld Indisch ontwijken van ongeveer alles wat om duiding smeekte. Zwijgen was verbonden met dat oosterse dat in Indische kringen vrij vertaald werd met 'ach soedah, laat maar'. Bescheidenheid, harmonie in de familie en gehoorzaamheid aan ouderen waren de confuciaanse ingrediënten van een Indische opvoeding. Ze werden elke ochtend bijna tastbaar met de lepel Brinta-pap waarop de scheut levertraan een waarschuwende vlek liet zien. Alles was nou eenmaal zoals het was, niet tegensputteren, gehoorzaam doorslikken. Je hield je mond dicht en deelde geen emoties. Verdrietigheden, angst of teleurstelling liet je zo min mogelijk merken.

Met het ontbreken van een familieverhaal keken wij als kinderen van die eerste generatie ouders vooral naar de toekomst en niet meer naar dat onbekend gebleven en bewust verzwegen verleden. We waren al lang in het Hollandse geïntegreerd en hadden niet alleen thuis maar ook op school die hortende Indische geschiedenis meegekregen. Met een strenge opvoeding, discipline en solide ingeprente normen leefden we als de verbeterde Indo-Europeaan keurig onze bescheiden levens (allergisch voor ongemanierdheid), we hielden onze grote mond (gevoelig voor onrecht), waren aangepast (aten gerechten uit de wereldkeuken) en leefden een ander soort leven dan onze ouders hadden gedaan. In tegenstelling tot onze zwijgzame ouders raakten wij weliswaar verhollandst, maar zetten ook wij een cultuur voort waarin je zweeg over gevoel. Gevoelens hield je voor je want dat had je geleerd. Of je was domweg niet in staat om ze uit te kunnen drukken, omdat er nooit woorden voor waren geweest. Een koloniale erfenis van al dat zwijgen.

In tegenstelling tot de bekende verhalen over een verloren Indië zouden mijn verhalen geen nostalgische opzet krijgen. Het verlangen naar Indië dat in veel klassieke Indische literatuur doorklonk ging over tempo doeloe, de oude tijd van voor de oor-

log. Beschreven vanuit een Hollands of Indisch perspectief, terugkijkend op een warm zoetgevooisd leven tussen kokospalmen en tamarindebomen. Mijmerend over dat onbekommerde leven op de plantages, theedrinkend op de schaduwrijke voorgalerij. De huisjongen die met een *sapoe lidi*, een Indisch bezempje, het pad aanveegde en de baboe die slaapliedjes zong. Veel herkende ik uit de fragmentarische verhalen van mijn ouders. Maar al die jaren nostalgie over een tijd die ik zelf niet had meegemaakt was wat mij betreft nu wel klaar. Want ergens diep in mij vloeide naast dat Hollandse bloed ook een oud inlands bloed dat zich af en toe wrevelig roerde bij het lezen van al dat pretentieloze geluk en die veelbezongen onbezorgde jeugdjaren.

Als ik naar mijn moeder ging, vertelde ik haar bewust over die vergulde jaren van 'de oude tijd' en beschreef de beelden die zij zich nog kon herinneren. Het uitzicht op de vulkaan, de glooiende theetuinen rond de stad, de laan met kenaribomen, de voorgalerij begroeid met bougainville, de kedondongboom en het achtererf met vruchtenbomen. Het was een manier om haar aandacht te kunnen vasthouden, een ingang naar de verhalen. Door haar over gewone levens in de kolonie te vertellen zou ik erachter kunnen komen wie mijn moeder in die samenleving was geweest, voordat zij met haar eiland meezonk naar de bodem van een oceaan vol droeve herinneringen.

Doordat ik het over argeloze feiten en nostalgische details had bleef ze geïnteresseerd. Ik vertelde haar over wat ik in oude boeken over Indië had teruggevonden. Over tweehonderd jaar oude verhalen van Indiëgangers en negentiende-eeuwse gebeurtenissen. Om het overzichtelijk te houden koos ik ervoor om het bij kleine verhalen te houden. Als ik haar over dat nabije vroeger vertelde, genoot ze zichtbaar. Door de verhalen voelde ze zich verbonden met een verleden waar ze niet eerder van had geweten. In haar ogen zag ik soms iets van blijheid en onbezorgdheid. Een gevoel van lang geleden, misschien wel uit haar kindertijd.

De telefoon ging.

'Ja, met je moeder hier, wanneer kom je verhalen vertellen?'

'Ik ben ermee bezig, maar ik ben nog niet klaar.'

'Het komt door die spullen die ze je geven bij operaties, kom, hoe heet dat ook alweer, ik weet niets meer, dat weet je toch. Ik ben helemaal leeg.'

'Ik weet het, ik kom binnenkort je hoofd vullen.'

'Mijn hoofd vullen, wat bedoel je?'

'Dat ik je verhalen kom vertellen.'

'O, wanneer dan?'

'Dat weet ik nog niet precies, over een paar weken, denk ik.'

'Dat is wel laat.'

'Hoezo laat...'

'Misschien ben ik er dan wel niet.'

'Waar ben je dan?'

'Hier thuis, misschien wel dood.'

De oude tijd herleefde als ik de Sumatraanse natuur beschreef of haar over de bloeiende bougainville en geheimzinnige waringins voorlas. Bewust vertelde ik haar nog niet over het koloniale leven in Indië, over de periode dat ze er woonde, over de oorlog, de bersiaptijd en de repatriëring. Een enkele keer probeerde ik te verwijzen naar haar gekleurde achtergrond. Zelf sprak ze daar nooit over, een inlandse achtergrond was een verholen taboe. Ik kon me herinneren dat ze vroeger met enige regelmaat aangaf dat haar grootvader een Hollandse predikant was geweest. Dat mijn betovergrootmoeder een inlandse vrouw was, daar hoorde ik nagenoeg niets over. Ergens niet over praten betekende dat het er niet was.

Voor mijn eigen gemoedsrust bleef ik nog ver weg van een ontluistering van haar onbezorgde tempodoeloetijd. Terwijl ik haar over het Javaanse kruidnagelschip van mijn grootmoeder vertelde, herinnerde ik me ineens haar afschuw toen ik haar als kind vroeg of ze wel eens een voorstelling met wajangpoppen had

gezien. 'O nee,' riep ze en ze keek me aan alsof ze water zag branden, 'dat was in de kampong, daar kwamen wij niet.' Haar verontwaardiging begreep ik pas nadat ik me grondig had verdiept in de eigenaardigheden van een op kleur gelaagd koloniaal leven.

Door de jaren heen had mijn moeder nagenoeg alle voorwerpen van een voormalig Indisch leven geruisloos uit huis weten te verwijderen. Authentieke Javaanse of Sumatraanse voorwerpen die vanuit de haven van Tandjong Priok waren meegevaren, werden verbannen en maakten een enkele reis naar het Tropenmuseum in Amsterdam. In de huiskamer ontstonden steeds meer lege en vale plekken. Weg was het Bankatin van mijn grootouders, net als de kleine houtsnijwerkjes van haar overgrootouders die in een hutkoffer waren meegevaren. Voortaan lagen ze ergens in een depot van het Tropenmuseum. Geen wajangpop, gebatikte kaïn of kris had ooit ons huis kunnen binnendringen. Een klein, uit merantihout gesneden beeldje viste ik op een dag uit de vuilnisbak. Het stelde een mannetje voor dat op een klein krukje zat. Op zijn hoofd zat een waaiervormige kroon, met beide handen hield hij een kommetje vast. Het primitieve beeldje was een beetje beschadigd. Het was van mijn grootmoeder geweest en eigenlijk mooi van lelijkheid. Ik besloot het te redden van een onverdiend lot. Het houten mannetje stond op mijn bureau als enige overlevende van al die opruimwoede. In een la verborg mijn moeder nog wel een golok, de machete van haar vader, die had ze bewaard want daar kon ze mee vechten. Op een dag wilde ze dat ik het kapmes meenam, zodat ik me kon verdedigen. Waartegen zei ze niet. Ons huis werd een Hollands huis en Indië leek verder weg dan ooit.

De eerste verhalen waren bijna klaar, maar voorzichtigheid was geboden, want bij een van de eerste proefverhalen, toen ik zei dat het fictie was, raakte mijn moeder meteen in de war.

'Dus het is niet waar,' concludeerde ze.

'Je kunt het zien als een gefantaseerde waarheid.'

'Maar als het verzonnen is dan klopt het niet.'

'Alles klopt, de jaren, de personages en de geschiedenis, het gaat over wat er gebeurd zou kunnen zijn.'

'En is dat dan familie van mij?'

'Het is een verhaal over een Indische familie. Over voorouders en het ontstaan van het Indische, over wie jij en ik zijn. Over waar we vandaan komen.'

'Dus het is echt?'

'Het is een soort van echt, wij zijn toch echt.'

Het schrijven van een eigen Indische geschiedenis begon voor mij in de tijd waarin het zwijgen in de familie ontstond, niet bij de apotheose van de koloniale wereld en de repatriëring. Het grote Indische verhaal was al vierhonderd jaar oud en begon met de smeekbede van de Hollandse Jan Pieterszoon Coen aan de directeuren van de Oost-Indische Compagnie om alsjeblieft weesmeisjes te sturen. Huwbare jonge witte 'staatsjuffers' als aanstaande echtgenotes voor de losbandige Compagniedienaren om de 'Europeesche kolonisten in Indië te beschaven'. Want de strenggelovige Coen had weinig op met een ongebreidelde bloedvermenging met de inlandse bevolking. Dan liep de Nederlandse moraal immers gevaar. Maar de poging om de nootmuskaatplanters, de perkeniers op de Banda-eilanden, te voorzien van jonge weesmeisjes liep tot Coens grote teleurstelling uit op een mislukking. Ondanks zijn verwoede pogingen voldoende staatsjuffers te ronselen raakte het bloed van de steeds rijker wordende planters vermengd met dat van de inheemse bevolking. Onder de tropenhemel hadden het oosterse en westerse zich eeuwenlang met elkaar verbonden. Over die vermenging werd generatieslang niet gesproken. De verzwegen familieverhalen stapelden zich op. Het was voorbij, het had geen zin om erover te spreken. In het verleden zou tenslotte niets meer veranderen.

Generatieslang werden al die gemengdbloedige Indo-Europeanen tot de Europeanen gerekend, mits ze door een Hollandse vader werden erkend. Halverwege de negentiende eeuw bepaalde

de wet dat er in Indië maar twee bevolkingsgroepen waren: Europeanen en daaraan gelijkgestelden, en inlanders, waartoe de vreemde oosterlingen werden gerekend. Als samenhangende bevolkingsgroep waren Indo-Europeanen onzichtbaar, terwijl ze er sinds de Compagniejaren al waren. Door het niet-erkennen van een Indo-Europese geschiedenis groeiden volgende generaties mee in een machteloos zwijgen over hun bestaan. Alles waar niet over gesproken werd verbond zich met niet-zichtbaar zijn. Woorden en betekenissen die deel uitmaakten van dat oude bestaan werden niet gedeeld. Overgedragen verhalen ontbraken. Wat gaven al die Indische ouders zonder verhalen aan hun kinderen mee? Eén ding was zeker, blijven zwijgen over het verleden maakte dat een volgende generatie gedoemd was te herhalen waaraan het hun had ontbroken. Het zou worden voortgezet.

Terwijl in de jaren twintig van de twintigste eeuw het begrip 'kolonie' stilzwijgend uit de Nederlandse Grondwet werd verwijderd, werd twee jaar na mijn moeders geboorte de apartheid in Nederlands-Indië officieel vastgelegd met een artikel in de Grondwet waarin een haarscherpe scheiding werd aangebracht tussen Europeanen, inlanders en vreemde oosterlingen. Het werd de reden waarom ik de eerste verhalen voor haar vanuit die drie perspectieven schreef. Ik beschreef drie levens die met elkaar verbonden raakten in een koloniale tijd waarin vlucht, verlies, drama en zwijgen een rol speelden. Daarvoor moest ik terug in de tijd en de geschiedenis. Verder terug dan ik aanvankelijk had gedacht. Ver voorbij de oorlogsjaren en de ontwrichtende dekolonisatie die het verzwegen verhaal van de Indische gemeenschap leken te overschaduwen.

Onze familiegeschiedenis in Nederlands-Indië zou halverwege de negentiende eeuw beginnen, in het jaar 1845 met een verhaal over een Chinese betovergrootvader. Daarin lag een belangrijke bron van een oosters zwijgen besloten. Daar begon mijn moeders verhaal en daarmee ook het mijne. Het maakte deel uit van ons familieverhaal.